

Arap Edebiyatı Tarihinde Engel Tanımayan Bir Dostluk Modeli “el-A’mâ ve’l-Basîr” İbn Câbir el-Endelüsî ve Ebû Ca’fer er-Ruaynî

Zehra Gülay Tokmak

<https://orcid.org/0000-0002-7454-1366>

Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim dalı, Düzce, Türkiye

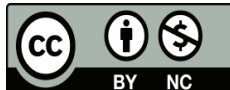
<https://ror.org/04175wc52>

zehragulaysahan@duzce.edu.tr

Atıf Bilgisi:	Tokmak, Zehra Gülay. “Arap Edebiyatı Tarihinde Engel Tanımayan Bir Dostluk Modeli “el-A’mâ ve’l-Basîr” İbn Câbir el-Endelüsî ve Ebû Ca’fer er-Ruaynî”. <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (Kasım 2025), 297-313. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1720703 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	16 Haziran 2025
Kabul Tarihi:	14 Kasım 2025
Yayın Tarihi:	30 Kasım 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem – En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: Modern dönemde güçsüz olanın hayatta kalamayacağına inanan bir toplum inşa edilmiştir. Oysaki geleneksel düşüncede farklılıklar, hayatın doğal bir parçası olarak kabul edilmekte, normalin içinde anormallik, aklın içinde delilik, toplum içinde toplum dışılık ve çokluk içinde teklik görülebilmektedir. Engellilik sosyal bir kurgu olup topluma ve kültüre göre değişmektedir. Geleneksel anlayışa göre, görme duyusu okuma ve yazmada kullanılan bir yetidir. Körlük, bilgi edinme, bu bilgiyi aktarma, yorumlama ve hikmet sahibi olmaya engel değildir. Edebiyatın, okur ya da yazar rolü bağlamında bireyleri toplum içerisinde “ötekileştirilmiş” kimliklerden sıyrarak kendini anlayan ve ifade eden kişiler olmalarını sağlamada önemli bir rolü vardır. Arap edebiyatı, klasik İslam kültüründen modern edebiyata kadar eserleriyle engellerini aşmış edebiyatçılarla doludur. Bunun en güzel örneği Endülüs Arap edebiyatının meşhur isimlerinden görme engelli İbn Câbir el-Endelüsî ile onun gören gözü ve yazan kalemi olan Ebû Ca’fer er-Ruaynî’nin dostluk hikâyesidir. “el-A’mâ ve’l-basîr” (kör ve gören) olarak anılan bu iki şahsiyet, birlikte çıktıkları ilim yolculukları, ürettikleri eserler ve yetiştirdikleri talebelerle Arap edebiyatı tarihinde çok özel bir yere sahiptir. Bu çalışma, fiziksel engellerin toplumsal bütünleşme ve iş birliğiyle nasıl aşılabildiğini, bu iki âlimin hayatları örnekliğinde sunarak ortaya koymaktadır. Böylelikle, engelliliğin bireysel bir kusur değil, toplumun değerleriyle şekillenen bir olgu olduğunu vurgulayarak modern engellilik anlayışına alternatif bir bakış açısı sunmaktadır. Literatürde engelliliğin modern edebiyattaki yansımaları üzerine araştırmalar bulunsun da klasik dönem Arap edebiyatında engelliliğe dair araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu açıdan makale, biri görme engelli iki önemli Arap edibin dostluğunu ortaya koymakla kalmayıp, geleneksel kültürde engelliliğin algılanış biçimine dair yeni bir bakış açısı kazandırarak alana özgün ve değerli bir katkı yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Endülüs, Engellilik, İbn Câbir el-Endelüsî, Ebû Ca’fer er-Ruaynî.

A Friendship Model Beyond Disability in the History of Arabic Literature: “al-A‘mā wa’l-Baṣīr” Ibn Jābir al-Andalusī and Abū Ja‘far al-Ru‘aynī

Zehra Gulay Tokmak

<https://orcid.org/0000-0002-7454-1366>

Dr., Düzce University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Department of Arabic Language and Rhetoric, Düzce, Türkiye

<https://ror.org/04175wc52>

zehragulaysahan@duzce.edu.tr

Citation:	Tokmak, Zehra Gulay, “A Friendship Model Beyond Disability in the History of Arabic Literature: “al-A‘mā wa’l-Baṣīr” Ibn Jābir al-Andalusī and Abū Ja‘far al-Ru‘aynī”. <i>İslami İlimler Dergisi</i> 41 (November 2025), 297-313. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1720703 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	16 June 2025
Date of acceptance:	14 November 2025
Date of publication:	30 November 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External Reviewers
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: Modern society is often built on the belief that the weak cannot survive. In contrast, traditional thought regards differences as a natural part of life, recognizing abnormality within normality and madness within reason, marginality within society, and unity within multiplicity. Disability, in this sense, is a social construct that varies according to cultural and societal contexts. From a traditional perspective, sight is merely a faculty used in reading and writing; thus, blindness does not impede the acquisition of knowledge, its transmission, interpretation, or the attainment of wisdom. Literature, in its capacity to shape both readers and writers, plays a crucial role in enabling individuals to transcend “marginalized” identities and becomes agents capable of self-understanding and expression. Arabic literature, from classical Islamic culture to modern works, abounds with authors who overcame their disabilities. One of the most remarkable examples is the friendship between Ibn Jābir al-Andalusī, a renowned blind poet of Andalusian Arabic literature, and his companion and scribe Abū Ja‘far al-Ruaynī. Known together as “al-A‘mā wa’l-Baṣīr” (the Blind and the Seeing), these two figures occupy a unique position in Arabic literary history through their shared scholarly journeys, literary output, and the students they trained. This study employs the lives of these two scholars as an illustrative case to explore how physical disabilities may be transcended through social integration and cooperation. In doing so, it argues that disability is not an individual defect but a phenomenon shaped by societal values, thereby offering an alternative perspective to modern conceptions of disability. While disability in modern Arabic literature has been studied, research on disability within the classical period remains markedly limited. In this regard, the article not only illuminates the extraordinary friendship between two eminent Arab men of letters, one of whom was visually impaired, but also offers an original and valuable perspective to the field by reassessing how disability was understood within traditional Islamic culture.

Keywords: Arabic Literature, Andalusia, Disability, Disability in Islam, Ibn Jābir al-Andalusī, Abū Ja‘far al-Ruaynī.

Giriş

Engellilik, bireyin yaşam aktivitelerini sınırlayıcı, kısıtlayıcı zihinsel-fiziksel bozukluklar ile bireyin yeteneklerindeki ve gücündeki sınırlılık-eksiklik durumudur.^[1] Bir başka tanıma göre ise bedensel, ruhsal ya da süregelen hastalıklarla oluşan kişisel ihtiyaçları karşılamayı ve sosyal yaşamı sürdürmeyi zorlaştıran yeti kaybıdır. Sağlıklı her insan potansiyel bir engelli adayıdır.^[2]

Modern toplumu oluşturan bireylerin engellileri kabul etmekte ve onlarla uyum sağlamada yetersiz olduğu görülmektedir.^[3] Engellilere karşı empati kurma, onlara fırsatlar tanıma ve onlardan faydalanma konusunda eksiklikleri olduğunu, engellilerin uyum sağlayamamasının asıl sorumlusunun kendisi olduğunu fark ettiğinde, engelli bireylere yönelik bakış açısı tamamen değişecektir.^[4]

Teknolojik gelişmelere paralel olarak edebiyatın farklı türlerinde engelliler tarafından yazınsal üretim faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu üretim, engelli yazarların sosyal ve psikolojik açıdan kendini gerçekleştirme süreçlerine önemli bir katkı sağlamış aynı zamanda ciddi bir birikim oluşturarak edebiyatta önemli bir saha yaratmıştır.^[5]

Bu çalışmada genel olarak engellilik, engelli bireylerle ilgili kültürel tanımlamalar, Endülüs edebiyatının tanınmış ediplerinden görme engelli İbn Câbir el-Endelüsî ile ona kırk yıl boyunca eşlik edip destek olan Ebû Ca'fer er-Ruaynî'nin hayatı, eserleri ve onların dostlukları üzerinden engelliğe bakışın yeniden şekillenmesi gerektiği ele alınacaktır. Bu nedenle hazırlanan çalışma, söz konusu iki şahsiyetin dostluk ilişkisini ve engellilik olgusunu ele alması bakımından özgünlük arz etmektedir. Böylelikle araştırma, literatürdeki mevcut boşluğu doldurmakta ve engellilik konusundaki tartışmalara önemli bir katkı sunmaktadır.

1. Engellilik

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelliliği, “kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen normal aktivitelerin yerine getirilmesindeki eksiklik ya da sınırlılık” olarak tanımlamaktadır.^[6] Dünya Sağlık Örgütü’nün uzantısı olan ICIDH (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) tarafından genişletilmiş tanıma göre ise engellilik, sakatlık sonucu bir insanın normal kabul edilenleri yapabilmesinde ve belli bir tavırda beklenen aktivitelerini sergilemesinde gerekli olan performansını gösterme yeteneğindeki yoksunluk ve/veya sınırlılıktır.^[7] Bu durumda olan kişileri engelli veya özel gereksinimli birey olarak tanımlamak cinsiyete, yaş grubuna, engel durumuna ve ülkeye göre değişiklik arz etmektedir.^[8]

-
- [1] Diane Coleman, “Assisted Suicide and Disability”, *Human Rights: Journal of the Section of Individual Rights and Responsibilities* 27/1 (2000), 2.
 - [2] Dilek Toy- Bilal Uysal, “Engelli Birey Algısında Çocuk Edebiyatının Önemi- İçimdeki Müzik Örneği”, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi* 5 (2022), 43.
 - [3] Robyn Hunt, *Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Uygulama Kılavuzu* (Ankara: Engelliler Konfederasyonu, 2018), 28-31.
 - [4] Zehra Gülay Tokmak, “Modern Arap Edebiyatında Engelli Bireylerin Temsili: İbrahim Nasrallah ve Kilimanjaro’nun Ruhları Romanı Örneği”, *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/1 (2025), 73-76.
 - [5] Koray Üstün, “Engelleri Edebiyatla Aşmak: Engelli Yazarların Türk Edebiyatı Tarihine Katkıları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/21 (2020), 103-104; İlyas Akyüzöğlu, “İslam Medeniyetine Katkıları Açısından Engelliler”, *Bilimname* 2020/41 (15 Mayıs 2020), 94-95.
 - [6] WHO, *International Classification Of Impairments, Disabilities And Handicaps* (Cenova: World Health Organisation, 1980), 28.
 - [7] Esra Burcu, “Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2011), 38.
 - [8] Ather Sharif vd., “Should I Say ‘Disabled People’ or ‘People with Disabilities’? Language Preferences of Disabled People Between Identity- and Person-First Language” (ASSETS ’22: The 24th International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility, Yunanistan: ASSETS ’22, 2022), 23.

Engellilik çalışmaları 1980'lerde Kuzey Amerika ve İngiltere'den başlayarak zaman içinde dünya geneline yayılan engelli hakları hareketi doğrultusunda gelişen bir alandır. Bu konuda yapılan araştırmalar, engellilik kavramının sosyal bir kurgu olup kültüre ve topluma göre değiştiğini ortaya koymaktadır.^[9] Geleneksel bireyci tıbbi model olarak da adlandırılan medikal model, özel gereksinimli bireyi hasta ya da anatomik olarak düzeltilmesi gereken bir insan olarak görmektedir. Tarihin en sistematik ırk iyileştirmesi olarak adlandırılan Hitler dönemi Almanya'sında öjenismus çalışmaları buna örnektir. 1939-1945 yılları arasında 180 bin psikiyatrik hastanın psikiyatristlerin gözetiminde öldürüldüğü ifade edilmektedir.^[10] Bu yaklaşıma göre özel gereksinimli bireyin bu trajediden ya da anormallikten kurtulması bireysel bir sorundur. Sosyal bir varlık olan insanın bu tek başına bırakılmışlık ve çaresizlik hissinin yanı sıra hasta, eksik, sakat ve anormal gibi adlandırılmalarla toplumdan dışlanması, kendini derin bir izolasyon içinde bulmasına yol açmıştır.^[11]

Medikal modelin eleştirilmesi ise ancak 1960'lı yıllardan itibaren mümkün olmuştur. Vietnam Savaşı'ndan evine dönen engelli gaziler ve bu dönemdeki toplumsal hareketlerin de etkisiyle engellilik hareketi doğmuştur. Bu hareketin en büyük eleştirisi medikal modele yöneliktir. Özel gereksinimli bireylerin toplumsal hayattan dışlanmaları ve toplumsal hiyerarşide engelli kabul edildikleri için dezavantajlı bir konuma itildikleri düşüncesi, engelliliğin sosyal modelini doğurmuştur. Sosyal model, bireyin yaşadığı sıkıntıların kaynağını, bireyin sahip olduğu fiziksel ya da zihinsel farklılıkta değil, bizzat toplumun kendinde arar. Bireysel farklılıkları göz ardı eden, insan onurunu hiçe sayan, bireyleri önyargı ve kötü adlandırmalar ile dışlayan toplumu, değişmesi gereken tarafın bizzat kendisi olarak kabul eder.^[12]

Gerçekte engelliliğin içe ve dışa dönük iki farklı yönü vardır. İçsel engellilik, sağlık durumu ne olursa olsun bireyin, hayatın zorluklarına karşı direnme iradesinin olmamasıdır. Dışsal engellilik ise toplumun engelli kabul ettiği özel gereksinimli bireylerin önüne koyduğu maddi ve manevi engellerdir. Oysaki engellilik, bazı bireylerin fiziksel ve zihinsel yeteneklerinin sınırlı olması değil toplumsal bir ön kabul ve yargıdan ibarettir.^[13]

2. Özel Gereksinimli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar

Engellilik kavramı kültürel bir tanımlamadır. Toplumsal hayatta özel gereksinimli bireylere yönelik tutum ve davranışlar kültür ile şekillenmektedir. Bireyin çeşitli nedenlerden dolayı birlikte yaşamak zorunda kaldığı engeli, sosyal ve kültürel çevresi tarafından belirlenir. Bireyler o kültür tarafından belirlenmiş olan bazı rol ve sorumlulukları yerine getiremediklerinde çevreleri tarafından engelli kabul edilir. Bunun neticesinde toplumda "itibar görmeyen", "önemsenmeyen" ve "ikinci plana itilen" bu bireyler bir takım kültürel tanımlamalara maruz kalırlar.^[14]

Öte yandan insan hayatının her anında söz sahibi olan kültürün temel faktörlerinden bir diğeri edebiyattır. Edebiyatta özel gereksinimli bireylerin "şeytan", "uğursuz" veya "Tanrı tarafından cezalandırılan" şeklinde olumsuz resmedilmeleri bu kişileri toplumdan uzaklaştıran ve bunun devamlılığını sağlayan kültürel tanımlamalar arasındadır.^[15]

[9] A. Resa Aydın vd., *Engellilik Tarihi Yazıları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 5-9.

[10] Aysegül Bilge- Olcay Çam, "Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama ile Mücadele", *TAF Preventive Medicine Bulletin* 9/1 (2010), 72.

[11] Özgül Reis, "Kemal Tahir'in Köyün Kamburu Romanına Engelliliğin Sosyal Modelinden Bakmak", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 161-162.

[12] N. Zeynep Yelçe, "Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış", *Engellilik Tarihi Yazıları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020), 5-9; Yağmur Kızılay, "H.G. Wells'in Körler Ülkesi Öyküsünde Algısal Körlük", *Kültür Araştırmaları Dergisi* 18 (2023), 50-51.

[13] Bilge- Çam, "Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama ile Mücadele".

[14] Mehpare Tuba Acar, *XX. Yüzyıl Türk Romanında Engelli Karakterlerin "Küçük Ağa" Ve "Köyün Kamburu" Romanları Çerçevesinde Değerlendirilmesi* (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 25-33.

[15] Reis, "Kemal Tahir'in Köyün Kamburu Romanına Engelliliğin Sosyal Modelinden Bakmak", 164.

Toplumun özel gereksinimli bireylere ilişkin cehalet, merak ve acıma içeren olumsuz tanımlamaları, zaten dezavantajlı olan bu grubun üretme ve sosyal hayata katılımına engel olmaktadır. Genellikle sosyo-kültürel yapı içinde engelli kabul edilen bireylerin toplumdaki diğer üyelerin yapabildiği her şeyi yapabilecek bireyler olarak algılanmamaları ve “yarım/eksik insan” muamelesi görmeleri onlara yönelik ayrımcılık ve baskıyı arttırmaktadır. Oysaki engellilik, toplumun çoğunluğu tarafından zihinsel ya da fiziksel olarak diğerlerinden farklı görülen bireylerin engellenmişliğinin ifadesidir.^[16]

3. Arap Edebiyatında Engellilik

Arapça’da engellilik, الإعاقة kelimesiyle ifade edilmiştir. أعاق kökünden gelen أعاق fiilinin mastarı olan bu kelime, “engelleme”, “geciktirme” ve “zorlaştırma” anlamlarına gelmektedir.^[17] Geçmişte özel gereksinimli bireylere genellikle “المُعَدُون” (özürlü bireyler) denilmekteydi. Bu grup insanlar daha sonra “ذُؤُ العاهات” ve “ذُؤُ المعاقون” (engelli bireyler) olarak adlandırılmıştır. Modern zamanlarda “ذُؤُ الاحتياجات الخاصة” (özel gereksinimli bireyler) terimi tercih edilmeye başlanmıştır. 2006 yılına gelindiğinde ise Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ile “ذُؤُ الإعاقة” (engelli bireyler) terimi yaygınlık kazanmaya başlamış; ancak son yıllarda “ذُؤُ الهمة” (himmət sahibi, azimli ve kararlı bireyler) ifadesi özellikle sosyal medyada ve edebiyatta engelli bireylerin güçlü iradelerini vurgulayan bir terim olarak yaygınlaşmıştır. Bu kullanım, özel gereksinimli bireylerin sadece fiziksel zorluklar değil, aynı zamanda ruhsal ve zihinsel engellerle de mücadele ederken gösterdikleri yüksek irade ve çabayı takdir etmek amacıyla popüler olmuştur.^[18]

Edebiyat, okur ya da yazar rolü yönünden bireyleri toplum içerisinde “ötekileştirilmiş” kimliklerden sıyrarak kendini ifade eden, anlayan, anlatan ve tasarlayıp kurgulayan kişiler olmalarını sağlamakta önemli bir rol üstlenmektedir.^[19] Arap kültüründe, özel gereksinimli bireyler tarih boyunca büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu konuda yazılmış birçok eser mevcuttur.^[20] Bu eserlerde özel gereksinimli bireylerin yaşamlarındaki her türlü zorluğa rağmen elde ettikleri başarılar ele alınmıştır. Arap edebiyatı, engelliliği sadece fiziki ya da psikolojik bir durum olarak ele almakla kalmamış, aynı zamanda özel gereksinimli bireylerin hayata bakışlarını, toplumla ilişkilerini, duygusal hallerini de derinlemesine incelemiştir.^[21]

Klasik Arap edebiyatının şaheserlerini ortaya koyan Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz (öl. 255/869), *el-Bursân ve’l-‘urcân ve’l-‘umyân ve’l-hûlân* adlı ünlü eserinde özel gereksinimli bireyleri anlatmış ve onların toplumdaki yerini vurgulamıştır. Bu eser Arap edebiyatında özel gereksinimli bireyler ile ilgili en kapsamlı eser olarak kabul edilmektedir.^[22]

Benzer şekilde Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (öl. 276/889) de *el-Ma‘ârif* adlı eserin on yedinci bölümünde özel gereksinimli meşhur şahsiyetleri ele almıştır.^[23] Yine çok yönlü bir âlim olan İbn Habîb en-Nîsâbü’rî (Neyşâbü’rî) (öl. 406/1016), *Ukalâü’l- mecânîn*

[16] Burcu, “Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği”, 40-42.

[17] Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu‘cemül’l-lugati’l-‘Arabîyyeti’l-mu‘âsira* (Âlemü’l-Kütüb, 2008), “avk”, 2/3497; Serdar Mutçalı, *el-Mu‘cemül’l-‘Arabîyyi’l-hadîs Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 2012), “i‘âka”, 611.

[18] Abdürrezzak Hüseyin, *el-İ‘âka fi’l-edebî’l-‘Arabî* (Şarika: Menşûrâtü Medîneti’ş-Şarika li’l-Hidemâti’l-İnsâniyye, 1992).

[19] Üstün, “Engelleri Edebiyatla Aşmak: Engelli Yazarların Türk Edebiyatı Tarihine Katkıları”, 93-96.

[20] Musa Turşak, “Kur’an’da Bedensel Engellilikle İlgili İfadelerin Tahlili”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1 (2021), 218-229; Mustafa Kırız, “‘Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’an’da ‘Engellilik’ İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2007), 103-117.

[21] Yunus Bucuka, “Körük ve Bilgelik”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2023), 95-110; Şükrü Dinçer, “Klasik Arap Kültüründe Fiziksel Bir Engel Olarak Körük ve Körler Etrafında Şekillenen Mizah Edebiyatı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 256-276.

[22] Ramazan Şeşen, “Câhiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/20-24.

[23] Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145-149; Zülfiyar Tüccar, “el-Maârif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/271.

adlı eserinde toplumda zihinsel engelli kabul edilen kişilerin akıllıca hallerini kaleme almıştır.^[24] Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) ise *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn* adlı eserinde yine bu bireylerden bahsetmiştir.^[25] Ayrıca Ebü's-Safâ Halîl b. Aybeg es-Safedî de (öl. 764/1363) *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-ımyân* ve *es-Şu'ûr bi'l-ıur* adlı eserlerinde âmâ ya da bir gözü görmeyen ünlü kişilerin biyografi ve başarı hikâyelerini anlatmıştır.^[26]

Bu hikâyelerin en güzellerinden birisi de âmâ olmasına rağmen Endülüs'te başlayıp günümüzde Şanlıurfa iline bağlı Birecik ilçesinde son bulacak bir ilim yolculuğunun kahramanları ilk bedîiyye yazarlarından İbn Câbir el-Endelüsî (öl. 780/1378) ve onun can yoldaşı Ebû Ca'fer er-Ruaynî'nin (öl. 779/1377) hikâyesidir.

4. İbn Câbir el-Endelüsî'nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Câbir el-Endelüsî el-Hevvârî el-Mâlikî'dir. İbn Câbir el-Endelüsî adıyla meşhur olmuştur. Mağrib kökenli Hevvâra kabilesinden olduğu için el-Hevvârî nisbesini almıştır.^[27] Beş yaşlarında geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle görme engelli olmuştur. Bu nedenle el-Âmâ, ed-Darîr ve el-Keffî lakapları verilmiştir. İlimdeki üstünlüğünden dolayı “Şemsüddîn”, “Şihâbüddîn” ve “en-Nahvî”, Malikî mezhebine bağlı olduğundan “el-Mâlikî”, Endülüs'ün el-Meriyye'ye^[28] şehrinde doğduğundan “el-Endelüsî” ve “el-Meriyî” nisbeleri ile anılmıştır.^[29]

698/1299 yılında dünyaya gelen İbn Câbir'in ailesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.^[30] İbn Câbir'in Sümeysât (Samsat) yakınlarındaki el-Bîre'de^[31] ömrünün sonlarına doğru evlendiği ve Fırat nehrine nazır bir evinin olduğu bilinmektedir.^[32] Künyesi Ebû Abdullah olsa da kaynaklarda çocuğu olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.^[33]

[24] Mehmet Ali Sarı, “İbn Habîb en-Nisâbü'rî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/510.

[25] Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avcı, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543-549.

[26] İsmail Durmuş, “Safedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/447-450.

[27] Muhammed b. Abdullah b. Abdülmün'im el-Himyârî, *er-Ravdül-mi'târ fî haberi'l-ahtâr*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Müessesetü Nâsir li's-Sekâfe, 1400/1980), 537.

[28] Almeria “Denizin aynası” anlamında olup Arapça المرية kelimesinden İspanyolca'ya geçmiştir. Güney İspanya'nın Endülüs bölgesinde bir şehir olan Almeria, 955 yılında Akdeniz'deki savunmayı gerçekleştirmek için kurulmuştur. Şehirdeki Alcazaba kalesi, Elhamra Sarayı'ndan sonra Müslümanların hâkimiyetinde en uzun süre kalan kaledir. bk. Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Mısır: Matba'atü's-Se'âde, 1906), 8/42-43.

[29] Selâm Ali Hamâdî el-Fellâhî, *el-Binâü'l-fennî fî şî'ri İbn Câbir el-Endelüsî* (Amman: Dâru Ğaydâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013), 15; Carl Brockelmann, *Târihü'l-edebî'l-Arabî* (Mısır: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1995), 6/30; Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağriberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhira* (Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-Kavmî, ts.), 11/192; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsî'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 2/675-676, 679; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsî'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 7/305; Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, nşr. Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1413/1992), 8/462; Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 2/110; Muhammed Râgib et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târihi Halebi's-şehbâ'* (Halep, 1925), 5/77.

[30] Bağdatlı İsmâil Paşa Babanzâde, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Matbaatü Vekâlet-i'l-Meârifî'l-Celîle, 1951), 1/170; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsî'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968), 1/162-163; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübi'l-Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/83; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/157; Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 5/119-120.

[31] el-Bîre eskiden Halep'in bir nahiyesi iken günümüzde Şanlıurfa ili sınırları içindeki Birecik şehridir. bk. Hulusi Kılıç, “İbn Câbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/384-385; Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 1/516.

[32] Ebü'l-Vefâ Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed Sibt İbnü'l-Acemî, *Künûzü'z-zeheb fî târihi Haleb*, nşr. Şevkî Şa's, Fâlih el-Bekkûr (Halep: Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, 1417/1996), 1/467.

[33] Fellâhî, *el-Binâü'l-fennî fî şî'ri İbn Câbir el-Endelüsî*, 20; Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1992), 5/328; Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, nşr. Sâlim Fritz Krenkow (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), 3/340; Celâleddin es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/34; Kılıç, “İbn Câbir”, 19/384-385.

İbn Câbir ilk tahsilini doğduğu şehir el-Meriyye’de tamamlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberledikten sonra tefsir ve nahiv ilmini Ebû‘l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ebu‘l-Ays‘tan (Yaîs) (öl. 560/1165), hadis ilmini Ebû Abdullah Muhammed ez-Zevâvî’den (öl. 732/1332), Mâlikî fıkhnı Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd er-Rundî’den [?] öğrenmiştir. Ali b. Ömer el-Kaycâtî (öl. 730/1330) ile Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Havlânî’nin (öl. 754/1353) kıraat, hadis, dil, edebiyat ve fıkıh derslerine devam etmiştir.^[34]

İbn Câbir’in on beşi manzum diğer ikisi ise mensur olmak üzere toplam 17 eseri bulunmaktadır. Bütün eserlerini dostu ve yoldaşı Ebû Ca‘fer er-Ruaynî kaleme almıştır. İbn Câbir’in kitapları bedîyye ve kaside türünde divanlar, gramer, kıraat ve lügat konulu manzumeler şeklindedir.^[35]

İbn Câbir’in *Bedî‘iyyetü‘l-‘umyân* ve *el-Bedî‘iyye fî medhi hayri‘l-beriyye* adlı kasidesi en meşhur eserlerinin başında gelmektedir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) methi için yazılmış yüksek edebî sanatlarla örülü olup bedîyye türü kasidelerin ilklerinden kabul edilir.^[36] Basit bahrinde yazılan ve revî harfi kesralı mîm olan bu bedîyye İmam Bûsîrî’nin (öl. 695/1296[?]) *Kasîdetü‘l-Bürde’si* minvalinde yazılmıştır.^[37] 177 beyitten oluşan kasidenin ilk 152 beytinde 44 farklı bedî‘ sanat kullanılmıştır. Kalan 25 beyit ise İbn Câbir’in coşkun duygularının tetimmesi olarak yazılmış olup öncekilerden farklı bir bedî‘ sanat kullanılmamıştır. İbn Câbir bedîyyesini Hatîb el-Kazvîni’nin (öl. 739/1338) *Telhîsü‘l-Miftâh*’ında geçen bedî‘ sanatlarla hasretmiştir. Bunları da lafzî ve manevî sanatlar olarak ikiye ayırıp, Kazvîni’den farklı olarak hüsn-ü matla’dan sonra lafzî sanatlarla başlamıştır.^[38] Bu yönüyle İbn Câbir diğer bedîyye yazarlarından ayrılmaktadır.

Bu bedîyye ilk olarak 1928 yılında *Bedî‘iyyetü‘l-‘umyân* adıyla Abdullah Muhlis tarafından daha sonra 1985 yılında Ali Ebû Zeyd tarafından *el-Hulletü’s-siyerâ fî medhi hayri‘l-verâ* adıyla tahkik edilmiştir.^[39] İbn Câbir bedîyyesine kısa bir şerh yazdırmışsa da bunu yeterli görmeyen Ruaynî *Tırâzü‘l-hulle ve şifâ‘ü‘l-ğulle* adıyla başka bir şerh kaleme almıştır. Bu şerh, Muzafer b. Muhammed ed-Dımaşkî [?] tarafından *el-Müntekâ* adıyla ihtisar edilmiştir.^[40] *Tırâzü‘l-hulle*’nin Recâ es-Seyyid el-Cevherî tarafından 1990 yılında yapılan bir tahkiki bulunmaktadır.^[41] *el-Hulletü’s-siyerâ*’ya Erîc Muhammed Tayyib Hattâb tarafından 2022 yılında *Tırâzü‘l-hulle ve şifâ‘ü‘l-ğulle li‘r-Ruaynî el-Ğirnatî* adında başka bir tahkik daha yapılmıştır. Müellifin yaşadığı döneme uzanan en eski nüshayı esas alması bakımından bu tahkik önemlidir.^[42]

[34] Süyûtî, *Buğyetü‘l-vu‘ât fî tabakâti‘l-luğaviyyîn ve‘n-nühât*, 1399/1979, 1/14; Celâleddin es-Süyûtî, *Buğyetü‘l-vu‘ât fî tabakâti‘l-luğaviyyîn ve‘n-nühât*, nşr. Muhammed Ebû‘l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dârü‘l-Fikr, 1399/1979), 2/180; es-Safedî, *el-Vâfi bi‘l-vefeyât*, 2/110; Lisânüddîn İbnü‘l-Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Ğirnâta*, nşr. Yûsuf Ali Tavîl (Beyrut: Dârü‘l-Kütübî‘l-İlmiyye, 1424/2003), 1/241-242; Lisânüddîn İbnü‘l-Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Ğirnâta*, nşr. Yûsuf Ali Tavîl (Beyrut: Dârü‘l-Kütübî‘l-İlmiyye, 1424/2003), 3/35; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü‘l-kâmine fî a‘yânî‘l-mî‘eti‘l-sâmine*, 1993, 3/339; Ahmed b. Mustafâ Taşköprizâde, *Miftâhu‘l-sa‘âde ve misbâhu‘l-siyâde fî mevzû‘ati‘l-‘ulûm*, nşr. Kâmil Bekrî, Abdülvehhâb Ebû‘n-Nûr (Kahire: Dârü‘l-Kütübî‘l-Hadîse, 1388/1968), 1/157.

[35] Kılıç, “İbn Câbir”, 19/384-385; Yakup Akyürek, *Siyer Edebiyatı Endülüs* (İstanbul: Siyer Akademi, 2023), 336-337.

[36] Muhammed b. Ahmed İbn Câbir el-Endelüsî, *el-Hulletü’s-siyerâ fî medhi hayri‘l-verâ*, nşr. Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Âlemü‘l-Kütüb, 1405/1985); Muhammed b. Ahmed İbn Câbir el-Endelüsî, *Bedî‘iyyetü‘l-‘umyân*, nşr. Abdullah Muhlis (Kahire: el-Matba‘atü’s-Selefiyye, 1347/1928); İbn Câbir el-Endelüsî, *el-Hulletü’s-siyerâ fî medhi hayri‘l-verâ*, 20-21.

[37] Arap nazmına mahsus bu bahir olup, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî’nin (öl. 175/791) sisteminde üçüncü bahirdir ve ilk dairede yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Nihad M. Çetin, “Basîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/106.

[38] Mahmut Üstün’ün makalesinde geçen “el-Hillî, lafzî sanatları kasidesinin ilk kısımlarında kullanırken İbn Câbir, daha çok son bölümlerde kullanmıştır.” şeklindeki bilgi kaynaklarda ulaşılandan farklıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Üstün, “Bedî‘iyyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi: Safiyyüddîn el-Hillî ve İbn Câbir el-Endelüsî”, *Nüşa* 21/53 (2021), 210.

[39] İbn Câbir el-Endelüsî, *el-Hulletü’s-siyerâ fî medhi hayri‘l-verâ*; İbn Câbir el-Endelüsî, *Bedî‘iyyetü‘l-‘umyân*.

[40] Ebû Ca‘fer er-Ruaynî, *Tırâzü‘l-hulle ve şifâ‘ül-ğulle*, nşr. Recâ es-Seyyid el-Cevherî (İskenderiye: Müessesetü’s-Sekâfeti‘l-Câmiyye, 1410/1990); A. Yaşar Koçak, “er-Ruaynî ve Eserleri”, *Nüşa* 1/2 (2001), 50; İsmail Durmuş, “Ruaynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/175-176.

[41] Ruaynî, *Tırâzü‘l-hulle ve şifâ‘ül-ğulle*; Koçak, “er-Ruaynî ve Eserleri”, 50; Durmuş, “Ruaynî”, 2008, 35/175-176.

[42] Ebû Ca‘fer er-Ruaynî, *Tırâzü‘l-hulle ve şifâ‘ül-ğulle li‘r-Ruaynî el-Ğirnatî*, nşr. Erîc Muhammed Tayyib Hattâb (Kahire: Dârü‘l-Kütüb ve‘l-Vesâiki‘l-Kavmiyye, 1443/2022).

İbn Câbir'in *Kasîde fî esmâi süveri'l-Kur'ân* adlı kasidesi ise Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) sûrelerin isimlerinden tevriye yoluyla söz ettiği bir hutbesinden esinlenilerek nazmedilmiştir. Makkarî, "*el-Hulletü's-siyerâ* ve *Kasîde fî suveri'l-Kurân*'dan başka methiyesi olmasa, İbn Câbir'e bu ikisi yeterdi." diye bu iki eserden övgüyle bahsetmektedir.^[43]

Kitâbü'l-ğayn fî medhi seyyidi'l-kevneyn adıyla da bilinen *Nazmü'l-'akdeyn fî medhi seyyidi'l-kevneyn* hece harflerine göre düzenlenmiş bir methiye koleksiyonudur. Bu eser Ahmed Fevzî el-Hîb tarafından 2005 yılında tahkik edilmiştir.^[44]

İbn Câbir'in bir diğer önemli eseri ise *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*'tir. İbn Mâlik et-Tâî'nin (öl. 672/1274) Arap gramerine dair kaleme aldığı didaktik manzum eseri *el-Hulâsatü'l-elfiyye* ve *el-Hulâsa* olarak da bilinen *el-Elfiyye*'ye yaptığı şerhtir. Tâmir Abdurraûf Muhammed el-Azb'in bu esere dair hazırladığı *Şerhu İbn Câbir el-Hevvârî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı yüksek lisans tezi Gazze İslam Üniversitesi tarafından 2013 yılında yayımlanmıştır.^[45]

el-Maksadü's-sâlih fî medhi'l-Meliki's-Sâlih adlı divanında İbn Câbir, cömertliği ve iyi yönetimiyle bilinen Artukluların Diyarbakır sultanı el-Melikü's-Sâlih'i (712-766/1312-1364), âlimleri himaye etmesi ve yoksullara sahip çıkmasından dolayı övmektedir. Ahmed Fevzî el-Hîb tarafından 2008 yılında tahkiki yapılan bu eserin dünyada bilinen tek nüshası Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.^[46]

5. Ebû Ca'fer er-Ruaynî'nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik b. İsmâîl er-Ruaynî el-Gırnâtî el-Bîrî'dir. 708/1308 yılında Gırnâta'da dünyaya gelmiştir. Ruaynî nisbesini aslen Yemenli olup Amr b. As (öl. 65/684-85) tarafından Mısır'a yerleştirilen Zû-ruayn kabilesine mensubiyetinden dolayı almıştır. Fırat nehri kıyısındaki Bîre'de (Birecik) otuz yıldan fazla yaşadığı için kendisine el-Bîrî nisbesi de verilmiştir.

İlk tahsilini Gırnata'da yapan Ruaynî, Ali b. Ömer el-Kaycâtî (öl. 730/1329), Muhammed b. İbrâhim el-Beyyânî (öl. 753/1352) ve Muhammed b. Ali İbnü'l-Fahhâr'dan (öl. 754/1353), Mâleka'da (Malaga) Muhammed b. Ubeydullah b. Manzûr'dan kıraat, hadis, fıkıh, dil ve edebiyat dersleri aldı.^[47]

Ömrünü ilim öğrenmek, öğretmek ve dostu İbn Câbir'in eserlerini kaleme almakla geçiren Ruaynî'nin kaynaklarda yedi eseri olduğu görülmektedir. Bunlardan en meşhur olanı İbn Câbir'in bed'iyyesine yazdığı *Tırâzü'l-hülle ve şifâ'ü'l-ğulle* adlı şerhidir.

İktitâfü'l-ezâhir ve iltikâtü'l-cevâhir adlı kitabı Kuran, hadis ve atasözlerinden örneklerle lügat ve sarfa dair önemli bilgilerin verildiği bir eserdir.

Ruaynî'nin yakın dostlukları nedeniyle İbn Câbir'e sehven nispet edildiğini düşündüğümüz üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan *Tuhfetü'l-akrân fî mâ kuri'e bi't-teslîs min hurûfî'l-Kur'ân* adlı eserde Kurân-ı Kerîm'de geçip mütevâtir olan ve olmayan kıraatlara göre bir harfinin hareketi üç türlü okunabilen seksen sekiz kelimeden bahsedilmektedir.^[48] İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tevhîd* adlı

[43] Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî, 'Asrû'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs* (Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 2007), 8/376-377; Makkarî, *Nefhu't-tib min ğusni'l-Endelüsü'r-ratib ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, 2/683-684.

[44] Muhammed b. Ahmed İbn Câbir el-Endelüsî, *Nazmü'l-'akdeyn fî medhi seyyidi'l-kevneyn*, nşr. Ahmed Fevzî el-Hîb (Dımaşk: Dâru Sa'düddîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1426/2005).

[45] Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169-171; Bâsim Abdurrahmân Sâlih el-Bâblî, *Medhizü şurrâhi Elfiyyeti İbn Mâlik 'ale'l-Elfiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1971); Muhammed b. Ahmed İbn Câbir el-Endelüsî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Abdülhamid es-Seyyid Muhammed Abdülhamid (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000).

[46] Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/328; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384-385; Muhammed b. Ahmed İbn Câbir el-Endelüsî, *Dîvânü'l-Maksadi's-sâlih fî medhi'l-Meliki's-Sâlih*, nşr. Ahmed Fevzî el-Hîb (Dımaşk: Dâru Sa'düddîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1429/2008).

[47] İsmail Durmuş, "Ruaynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/175-176.

[48] Durmuş, "Ruaynî", 2008, 35/175-176.

eserinde İbn Câbir’e atfettiği *Ref‘ul-hicâb ‘an tenbîhi‘l-küttâb* adlı eser ise İbn Câbir’in *Kasîde mî-miyye fi‘z-zâ‘ ve‘d-dâd* adlı kitabının Ruaynî tarafından şerhidir. Yine İbn Mu‘tî’nin (öl. 628/1231) *ed-Dürretü‘l-elfiyye fi‘lmi‘l-‘Arabiyye (el-Urcûzetü‘l-Elfiyye)* adlı elfiyyesine yazılan *Şerhu Elfiyyeti İbn Mu‘tî* adlı şerh İbn Câbir’e değil Ruaynî’ye aittir.^[49]

6. İbn Câbir ile Ruaynî’nin İlim Yolculukları

Endülüs’ten başlayıp Mağrip, Kahire, İskenderiye, Hicaz, Dimaşk, Ba‘lebek ve Halep’e doğru devam edecek ve el-Bîre’de son bulacak ilim yolculuğunda İbn Câbir ve Ruaynî’yi birbirlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir.^[50]

İbn Câbir, Gırnata Ulucami’ndeki ders halkalarında Ruaynî ile tanışmış ve dostluk kurmuştur. Her zaman birlikte olmaları nedeniyle kendilerine “görme engelli kişi ve onun gören gözü” anlamında “el-a‘mâ ve‘l-basîr” ve “el-a‘meyeyn” lakapları verildi.^[51]

Hacca gitmek üzere 738/1338 yılında Kuzey Afrika’ya geçen Ruaynî ile İbn Câbir, pek çok âlimin ders halkalarına katıldılar. Hac dönüşü Kahire’ye gelen bu iki dost, dil ve edebiyat alanındaki derin bilgisinden dolayı “emîrû‘l-mü‘minîn fi‘n-nahv” ve “lisânü‘l-Arab” lakaplarıyla tanınan Ebû Hayyân el-Endelüsî’den (öl. 745/1344) dil ve edebiyat dersleri aldılar.^[52]

741/1341 yılında Dimaşk’a gidip Eşrefiye’deki Dârülhadîs Medresesi’ne yerleştiler. Burada hadis hâfızı Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (öl. 742/1342), *Târîhu‘l-Cezerî* olarak da bilinen *Havâdisü‘z-zamân* adlı eseriyle meşhur tarihçi Muhammed b. İbrâhim el-Cezerî (öl. 739/1339), Zeynüddin b. Kâmiyâr (öl. 743/1342), Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdüddâim (öl. 743/1342) ve Şemseddin İbn Abdülhâdî (öl. 744/1343) gibi âlimlerin hadis derslerine katıldılar.^[53] Burada *Sahîh-i Buhârî*’yi rivayet edip pek çok ders verdiler.^[54]

Aynı yılın sonunda Halep’e gitmek üzere Dimaşk’tan ayrılan ikili Ba‘lebek’e uğradılar. Burada Fâtıma bint Mûsâ b. Muhammed el-Yûnînî’den (öl. 730/1329) kıraate dair *eş-Şâtıbiyye* adlı eseri okudular.^[55] Oradan Halep’e geçen İbn Câbir ve Ruaynî burada İbrâhim b. Mahmûd el-Halebî’nin ders halkalarına katıldılar. Bâb-u Kinnisrîn mahallesindeki Tuğrul camisinin müdavimlerinden oldular. Sonrasında Arap dili ve edebiyatına dair verdikleri derslerden dolayı ikisine nispetle bu cami, *Mescidü‘n-nühât* olarak anılmıştır.^[56]

İbn Câbir ile Ruaynî 755-756/1354-1355 ve 765-766/1364-1365 yıllarında yeniden hacca giderek Medine’de kaldılar. Burada Burhâneddin İbn Ferhûn (öl. 769/1368) ve Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî’nin [?] hadis derslerine devam ettiler.^[57]

[49] Durmuş, “Ruaynî”, 2008, 35/175-176.

[50] Lisânüddîn İbnü‘l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta*, nşr. Muhammed Abdullah ‘Înân (Kahire: Mektebetü‘l-Hâncî, 1393/1973), 2/330.

[51] Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî İbnü‘l-Kâdî, *Dürretü‘l-hicâl fî esmâ‘i‘r-ricâl*, nşr. Muhammed b. Ahmedî Ebu‘n-Nûr (Kahire: Dârü‘t-Türâs, 1391/1971), 2/246; Durmuş, “Ruaynî”, 2008, 35/175-176.

[52] Mahmut Kafes, “Ebû Hayyân el-Endelüsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/152-153; Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Ğâyetü‘n-nihâye fî tabakati‘l-kurrâ‘*, nşr. Gotthelf Bergstræaesser (Beyrut: Dârü‘l-Kütübü‘l-İlmiyye, 1427/2006), 2/285.

[53] Süyûtî, *Buğyetü‘l-vu‘ât fî tabakâti‘l-luğaviyyîn ve‘n-nühât*, 1399/1979, 1/34; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü‘l-kâmine fî a‘yânî‘l-mi‘eti‘s-sâmine*, 1993, 3/145, 340, 403.

[54] Taşköprizâde, *Miftâhu‘s-sa‘âde ve misbâhu‘s-siyâde fî mevzû‘âtî‘l-‘ulûm*, 1/195.

[55] Kılıç, “İbn Câbir”, 19/384; Fellâhî, *el-Binâü‘l-fennî fî şî‘ri İbn Câbir el-Endelüsî*, 18; Cezerî, *Ğâyetü‘n-nihâye fî tabakati‘l-kurrâ‘*, 2/60; Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü‘l-kâmine fî a‘yânî‘l-mi‘eti‘s-sâmine*, nşr. Sâlim Fritz Krenkow (Beyrut: Dârü‘l-Cil, 1993), 4/264.

[56] Arap dili ve edebiyatına dair pek çok dersin verildiği bu cami sonrasında Mescidü‘n-nühât olarak anılmıştır. Bk. Fellâhî, *el-Binâü‘l-fennî fî şî‘ri İbn Câbir el-Endelüsî*, 19; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü‘l-kâmine fî a‘yânî‘l-mi‘eti‘s-sâmine*, 1993, 3/339.

[57] Muhammed b. Ahmed İbn Câbir el-Endelüsî - Ebû Ca‘fer Ru‘aynî, *Risâletâni fî‘s-sîreti‘n-nebeviyye ve‘l-mevlidi‘ş-şerîf*, nşr. Mustafâ b. Mübârek ‘Akîfî (Ribat: Dâru Ebî Rakrâk li‘t-Tibâ‘a ve‘n-Neşr, 1432/2011), 20-25; A. Yaşar Koçak, “er-Ru‘aynî ve Eserleri”, *Nüşa* 1/2 (2001), 39-54.

749/1348 yılında Artuklular yönetimindeki Halep'in bir kazası olan el-Bîre'ye yerleşen İbn Câbir ile dostu Ruaynî bu şehirde otuz yıl yaşadılar. Halkın sevgisi ve Artukoğulları sultanlarının takdir ve yakınlığını kazandılar.^[58]

7. İki Edibin Arap Edebiyatındaki Yeri

Kaynaklar İbn Câbir ve Ruaynî'nin bulundukları şehirlerde ilim taliplerinin kiblesi olduklarını ve pek çok talebe yetiştirdiklerini aktarmaktadır. İbrâhim b. Mahmûd el-Halebî'nin derslerine katılan İbn Câbir ve Ruaynî, *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet ettiler. Arap dili ve edebiyatı alanında pek çok ders vererek çeşitli eserler okuttular.^[59]

Tarihçi, edip ve şair Salâhuddîn Halîl b. Aybeg es-Safedî (öl. 764/1363) ile Halep'te 742/1341'de görüşüp kendisinden icâzet almışlardır.^[60] Safedî, el-Vâfi adlı eserinde İbn Câbir'den güçlü bir şair olarak bahsetmekte olup kendisiyle mektuplaştığını ve kasidelerini nakletmek için İbn Câbir'den izin talep ettiğini ifade eder.^[61] İbn Câbir, Orta Çağ'ın en büyük Müslüman seyyahı İbn Battûta (öl. 770/1368-69) ile Mardin'de görüşmüştür.^[62]

Kiraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî adıyla meşhur Ebü'l-Hayr Muhammed b. Ali b. Yusuf (öl. 833/1429) ve Sıbt İbnü'l-Acemî lakabı verilen "emîrül-mü'minîn fi'l-hadîs" unvanı ile meşhur hadis hâfızı Burhâneddin el-Halebî (öl. 841/1438) İbn Câbir'in en meşhur talebelerindendir.^[63] İbnü'l-Cezerî *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'* adlı eserinde İbn Câbir'den "hocamız" diye bahsetmektedir.^[64]

Fakih ve edip Ömer b. Abdullah b. el-Muhâcir el-Halebî eş-Şâfi (öl. 778/1376), İbn Ebu'l-Mekârim adıyla meşhur Nasrüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed (öl. 779/1387), Alâüddîn el-Halebî (öl. 794/1392), Ebû Bekir Hatîb Sermîn (öl. 801/1399) ve Ebü'l-Berekât Mûsâ b. Muhammed el-Ensârî (öl. 803/401) İbn Câbir'den ders almış pek çok talebeden birkaçıdır.^[65] Ömer b. Mahmud el-Kerakî (öl. 794/1391) ve Muhammed b. Ali İbn Ebi'l-Aşâir (öl. 789/1387) ise Ruaynî'den istifade eden âlimlerdendir.^[66]

Hem çağdaşları hem de ardından yetişen pek çok âlim İbn Câbir'in ilmini ve şiir nazmındaki ustalığını takdir etmektedir. Endülüslü tarihçi ve edip Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (öl. 776/1374-75) onu âmâ olmakla beraber şiirleriyle öne çıkmış üstün yetenekli bir şahsiyet olarak tanıtmaktadır.^[67] Süyûtî (öl. 911/1505) pek çok ilim talebesinin kendisinden icâzet aldığını haber vermektedir.^[68] Şevkî Dayf (öl. 2005) ise kendisinin hiç durmadan akan coşkun bir kaynaktan beslendiğini ifade eder.^[69]

[58] Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/328; Kılıç, "İbn Câbir", 19/384-385; İbn Câbir el-Endelüsî, *Dîvânü'l-Maksadî's-sâlih fî medhi'l-Meliki's-Sâlih*.

[59] Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ülûm*, 1/195; İbn Câbir el-Endelüsî - Ru'aynî, *Risâletâni fî's-sîreti'n-nebeviyye ve'l-mevlidi's-şerîf*, 24-28.

[60] Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *Nektü'l-himyân fî nûketi'l-umyân*, nşr. Ahmed Zeki Bey (Kahire: Matbaatü'l-Cemâliyye, 1329/1911), 244-245; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, 1413/1992, 8/293; Durmuş, "Safedî", 35/447-450.

[61] es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/110.

[62] Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 6/30; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 'Asrû'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs, 8/376-377.

[63] Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557.

[64] Kılıç, "İbn Câbir", 19/384; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ülûm*, 1/195. Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, 2/55-56.

[65] İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'eti's-sâmine*, 1993, 3/75-76; Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, nşr. Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dârü İbni Kesîr, 1413/1992), 7/10.

[66] İbrahim Hatipoğlu, "Sıbt İbnü'l-Acemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/85-87.

[67] İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Gırnâta*, 1393/1973, 2/330.

[68] Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, 1399/1979, 1/35.

[69] Fellâhî, *el-Binâü'l-fennî fî şî'ri İbn Câbir el-Endelüsî*, 19; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 'Asrû'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs, 8/377.

8. Bir Bedende İki Ruh ve Engelliliğin Yeniden Yorumu

İbn Câbir ile Ruaynî arasında hayranlık uyandıran bir dostluk olduğu görülmektedir. Öğrencileri İbnü'l-Cezerî aralarında şaşırtıcı bir uzlaşma olduğundan bahseder.^[70] Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb onları bir bedende iki ruha benzetir.^[71] Yine İmam Sehâvî (öl. 902/1497) Bedreddin İbn Ferhûn'dan (öl. 769/1367) naklederek onların dostluklarını şöyle anlatır: “Bu iki âlimin kardeşliği ile ahlâk, söz ve davranışlarındaki uyumun bir benzeri görülmemiştir. Yedikleri, içtikleri ve giydikleri birdi. Öyle ki aynı gün aynı sebeple hastalanırlar ve yine aynı gün iyileşirlerdi. Ayrılmamak için hiç evlenmemişlerdi. Çok zaruri bir durum olmadıkça yanlarındaki hizmetçiden yardım talep etmezlerdi.”^[72] Bu iki dostun yaklaşık kırk yıl devam eden birliktelikleri İbn Câbir'in 779/1377 yılında evlenmesi üzerine sona erdi. Halep'e giden Ruaynî belki de ilk defa dostundan ayrı kalmanın hüznüyle aynı yıl Ramazan ayında 70 yaşında vefat etti.^[73] İbn Câbir, Ruaynî'yi kaybetmenin acısıyla ona olan sevgi, özlem ve minnetini dile getiren bir mersiye kaleme aldı.^[74] Kendisi de bir yıl sonra 780/1378 'te 79 yaşında el-Bîre'de vefat etti böylece yeniden dostuna kavuştu.^[75]

Benzeri görülmemiş bu dostlukta Ruaynî'nin tüm hayatını görme engelli İbn Câbir'e adanması, bir nevi vakfetmesinin ardındaki sâikler merak uyandırıcıdır. İslâmî öğretilerin Müslüman toplumlarda bir yaşam tarzı ve bakış açısı olarak hayat bulduğu görülmektedir. Pek çok inanç sistemi ve kültürde engellilik ahlâkî bir sapmanın veya günahın işareti ve sonucu olarak kabul edilirken İslâm, engelli bireyleri ilâhî olarak cezalandırılmış, noksan veya kusurlu kişiler olarak görmemiş, onlara aşağılayıcı ve kınayıcı lakaplar takılmasını yasaklamıştır.^[76]

Kur'ân-ı Kerim ilahî hakikatlere karşı kör, sağır ve dilsiz kalınmasını eleştirir. Yine yeryüzünde gezip ibret almayanların kalplerinin kör olduğundan bahseder.^[77] Bir kudsî hadiste “Allah-u Teâlâ: “Kulumu iki gözünü kör etmekle imtihan ettiğim zaman sabrederse, gözlerine karşılık olarak cenneti veririm.” buyurmaktadır. Kişinin içinde bulunduğu durumu anlama, anlamlandırma, kabullenme ve karşılaştığı güçlükleri aşmada “imtihan” inancı karşımıza çıkar. Bu hayatta insanların bir kısmı varlıkla diğer bir kısmı ise yoklukla imtihan olmaktadır.^[78] Bu noktada kadere teslimiyet, şer göründe hayır olabileceğine inanmak, sabırlı olmak ve ahirette mükâfatını ummak insana güç verir.^[79]

İnanç ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koyan pek çok araştırma bulunmaktadır.^[80] Doğru ve sağlam bir inanç, engelli bireyin kendini tanıma ve gerçekleştirmesinde çok önemlidir. Aynı değerlere sahip insanlarla birlikte olmak engelli bireye âdiyet ve güven duygusu verir, onu sosyal dışlanmadan korur.^[81]

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) engelli sahabelere çok kıymet verdiği görülmektedir. İlk Müslüman olanlardan görme engelli Abdullah b. Ümmü Mektûm, Mekke'de Resûlullah'a (s.a.v.)

[70] Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakati'l-kurrâ'*, 2/60.

[71] İbnü'l-Hatîb, *el-lhâta fî ahhâri Gırnâta*, 1393/1973, 2/330.

[72] Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medîneti's-şerîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1993), 3/482-483.

[73] İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine fî â'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, 1993, 3/340; Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsî'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, 1388/1968, 7/302.

[74] Ahmed Fevzî el-Hîb, *Şî'ru İbni Câbir el-Endelüsî* (Şam: Dâru Sa'düddîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 2007), 18.

[75] Durmuş, “Ruaynî”, 2008, 35/175.

[76] Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin, *Kurân-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), el-Hucurât 49/11.

[77] Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin, *Kurân-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri, 2011), el-Hac 22/46. Turşak, “Kur'an'da Bedensel Engellilikle İlgili İfadelerin Tahlili”, 219-227.

[78] Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin, *Kurân-ı Kerim Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), el-Bakara 2/155.

[79] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 1423/2002), el-Merdâ, 7.

[80] Jeff Levin, *God, Faith and Health; Exploring the Spirituality-Healing Connection* (Kanada: John Wiley & Sons, Inc, 2001), 125.

[81] Hakkı Şimşek - Perihan Şimşek, “Geçmişten Günümüze Sosyal ve Kültürel Açından Engellilik ve İslam Dininin Engelliliğe Bakış Açısı”, *Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi*, (2016), 111-112.

müezzinlik yapmıştır. Yine Medine'ye ilk hicret edenlerden olup Mus'ab b. Umeyr ile halka İslâm'ı öğretmekle görevlendirilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Muâz b. Cebel'i (r.a.) ayağındaki sakatlığa rağmen Yemen'e vali olarak atamıştır. Dış görünüşünden dolayı itici bulunduğu için toplumdan uzaklaşıp çölü kendine yurt edinen Zâhir b. Harâm'a (r.a.) Medine'de bir pazar yeri açmış, elde ettiği ürünlerin satılmasına yardımcı olarak onu topluma yeniden kazandırmıştır. Görüntüsü beğenilmeyen Cüleybîb (r.a.) isimli sahabesini ise bizzat evlendirmiştir.^[82]

Hiz. Peygamber engelli bireyleri engellilik durumlarına göre ayrı ayrı dikkate almıştır. Bir hadis-i şerifte: *"A'mâya rehberlik etmen, sağır ve dilsiz anlayacakları bir şekilde anlatman, ihtiyacı olanın ihtiyacını gidermesi için ona yol göstermen, derman arayan dertliye yardım için koşuşturman, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen sadakadır."* buyrulmaktadır.^[83] Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Osman b. Ebû'l-Âs'ı (r.a.) Tâif emiri olarak görevlendirdiğinde ona *"Ya Osman! Namazı hızlı kıldırma. Namazı, cemaat içerisinde en güçsüz olanına göre kıldır."* şeklinde tavsiyede bulunmuştur.^[84]

Hiz. Muhammed (s.a.v.) engelli bireylerin sosyal, psikolojik ve duygusal rehabilitasyonlarıyla bizzat ilgilenmiştir. Onların bireysel ve sosyal yaşamlarını kolaylaştırmak, topluma katılımlarını arttırmak için emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Peygamberimiz'in (s.a.v.) vefatından sonra o'nun engelli bireylere örnek yaklaşımının izdüşümlerini ashabının hayatında da görmekteyiz.^[85] Müslümanlar inanç ayrımı yapmaksızın ihtiyaç sahibi engelli bireyleri tespit etmiş, gereken ekonomik yardım ve desteği, devlet hazinesinden veya bireysel bağışlarla (sadaka) sunmuş, engellerine bakılmaksızın eğitim ve yeteneklerine göre önemli görevlerde bu insanları istihdam etmişlerdir.^[86] İslam, engelli bireyi toplumun bir parçası olarak görmüş ve dezavantajlı durumunu dikkate alarak kendisine şartları eşitleyici birtakım kolaylık ve istisnalar sunmuştur. Engelleri aşmada yalnız bırakmamış toplumu da ona karşı sorumlu tutmuştur.^[87]

Modern toplum, kendine benzeyeni "normal" benzemeyeni ise "anormal" olarak ayırıp ötekileştirmektedir. Oysaki İslâm ahlâkıyla şekillenmiş toplumlarda bazı kişilerde bugün kusur ve noksanlık gibi görülen farklılıklara itibar edilmemiş bu kişilerin yetenekleri desteklenip geliştirilmiştir. Hatta âmâ ve topal gibi lakaplar aşağılayıcı bir sıfat değil ayırt edici bir özellik olarak kişilere verilmiştir. Böylece "el-Âmâ ve'l-Basîr" (Kör ve Gören) İbn Câbir el-Endelüsî ve Ebû Ca'fer er-Ruaynî Arap edebiyatı tarihinin en seçkin isimleri olarak karşımıza çıkmayı başaramışlardır.

Sonuç

Engellilik, bazı bireylerin fiziksel ve zihinsel yeteneklerinin sınırlı olması değil toplumsal bir ön kabul ve yargıdan ibarettir. Arap edebiyatı tarihi, körlük gibi engellerini bir felaket değil, yaratım süreçlerinin bir parçası olarak gören, kendisiyle barışık pek çok yazar ve insan hikâyesiyle doludur. Onların hayatları ve eserleri sadece edebi geleneği zenginleştirmekle kalmamış, engellilikle ilgili modern toplum normlarını sorgulatmış, engellerin toplumsal bütünleşme ve özveriyle aşılabildiğini göstermiştir.

[82] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014); Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, çev. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015).

[83] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 36/V, 152.

[84] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/IV, 21.

[85] Mustafa Fayda, *Hulefa-yı Raşidin Devri Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), 175.

[86] Mithat Eser, "İslam Tarihinde Engellilik", *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*, (2018), 48-50.

[87] et-Tevbe 9/91-92; el-Feth 48/17; en-Nur 24/61.

Görme engelli İbn Câbir el-Endelüsî büyük bir edip olarak şair kimliğinin yanında pek çok ilme hâiz seçkin bir âlimdir. Dostu Ebû Ca‘fer er-Ruaynî ile Endülüs’ten Mısır’a oradan da Şam’a uzanan on bir yıllık ilim yolculuklarında büyük âlimlerle tanışmış ve onlardan ders almışlardır. Doğu ve Batı’nın ilmî ve edebî zenginliklerini derlemiş ayrıca fıkıh, hadis, kıraat ve dil sahalarında birçok talebe yetiştirmişlerdir. Şiir sanatını, ilmi mevzuların anlatımında bir vasıta olarak kullanmış ve Arap edebiyatına çok sayıda kıymetli eser kazandırmışlardır.

İbn Câbir, ilimdeki üstünlüğünden dolayı kendisine verilen Şemsüddîn ve Şihâbüddîn gibi lakapları kendisinin gören gözü ve yazan eli olan Ruaynî’ye borçludur. Ruaynî hayatını evlenmek üzere söz vererek İbn Câbir’e adamıştır. Bu yönüyle tam olarak vefalı bir insandır. Onlar bir bedende yaşayan iki ruh gibidir. Sürekli birlikte olmaları nedeniyle kendilerine “Kör ve gören” anlamında “el-A‘mâ ve’l-basîr” lakapları verilmiştir.

Ruaynî’nin, görme engelli İbn Câbir’in ilmî ve edebî üretimini desteklemesi sadece duygusal bir bağlılık değil, aynı zamanda dönemin İslâm toplumlarında engelliliğe dair köklü bir sosyal bilinç ve değerler sistemine işaret etmektedir. Bu ilişki, engelliliği bireysel eksiklik olarak değil, toplumsal dayanışma ve kolektif sorumlulukla telafi edilen bir durum olarak gören geleneksel anlayışın canlı bir yansımasıdır. İslâm, özel gereksinimli bireyi toplumun bir parçası olarak görmüş ve özel durumunu dikkate alarak kendisine birtakım kolaylık ve istisnalar sunmuştur. Bununla da kalmamış devlet hazinesinden desteklerle bu bireylerin ekonomik durumlarını iyileştirmiş, engellerine bakmaksızın eğitim ve yeteneklerine göre önemli görevlerde istihdam etmiştir. Sosyal olarak dışlanma, aşağılanma ve kısıtlanmalarına izin vermemiş, toplumu hem madden hem de mânen bu bireylere destek olmaya teşvik etmiştir. Günümüzde dezavantajlı kabul edilip ötelenen özel gereksinimli bireyler, yaptıkları başarılı hizmetler ve sundukları kıymetli eserlerle İslâm tarihine adlarını yazdırmışlardır. İbn Câbir ile Ruaynî arasındaki sarsılmaz dostluk, yalnızca bireysel bir sadakat örneği değil, aynı zamanda engelli bireylerin toplumsal hayata dâhil edilmesinde tarihî bir model olarak dikkat çekmektedir. Bu iki alimin ilim yolunda kurdukları iş birliği, modern engellilik yaklaşımlarının temelini oluşturan katılımcılık, destek ve toplumsal sorumluluk ilkelerinin klasik İslâm kültüründeki güçlü izdüşümünü temsil etmektedir.

Kaynakça

- Acar, Mehpare Tuba. *XX. Yüzyıl Türk Romanında Engelli Karakterlerin "Küçük Ağa" Ve "Köyün Kamburu" Romanları Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı Endülüs*. İstanbul: Siyer Akademi, 2023.
- Akyüzoğlu, İlyas. "İslam Medeniyetine Katkıları Açısından Engelliler". *Bilimname* 2020/41 (15 Mayıs 2020), 67-95. <https://doi.org/10.28949/bilimname.542932>
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Atâbekî, Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhira*. Vizâratü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Mısır, ts.
- Aydın, A. Resa vd. *Engellilik Tarihi Yazıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020. <https://doi.org/10.26650/B/AA09.2020.007>
- Babanzâde, Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ül-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul: Matbaatü Vekâleti'l-Meârifî'l-Celîle, 1951.
- Bâblî, Bâsim Abdurrahmân Sâlih. *Meâhizü şurrâhi Elfıyyeti İbn Mâlik 'ale'l-Elfıyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Bilge, Ayşegül - Çam, Olcay. "Ruhsal Hastalığa Yönelik Damgalama ile Mücadele". *TAF Preventive Medicine Bulletin* 9/1 (2010), 71-78.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*. Mısır: el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1995.
- Bucuka, Yunus. "Körlük ve Bilgelik". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2023), 95-110. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.1238217>
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 1423/2002.
- Burcu, Esra. "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2011), 37-54.
- el-Cezerî, Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakati'l-kurrâ'*. nşr. Gotthelf Bergstræasser. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Coleman, Diane. "Assisted Suicide and Disability". *Human Rights: Journal of the Section of Individual Rights and Responsibilities* 27/1 (2000), 1-11.
- Çetin, Nihad M. "Basît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebî'l-Arabî, 'Asrû'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs*. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 2007.
- Dinçer, Şükrü. "Klasik Arap Kültüründe Fiziksel Bir Engel Olarak Körlük ve Körler Etrafında Şekillenen Mizah Edebiyatı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 256-276. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1212378>
- Durmuş, İsmail. "Ruaynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. "Safedî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Eser, Mithat. "İslam Tarihinde Engellilik". *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*, 43-59.

- Fayda, Mustafa. *Hulefa-yı Raşidin Devri Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.
- el-Fellâhî, Selâm Ali Hamâdî. *el-Binâü'l-fennî fî şî'ri İbn Câbir el-Endelüsî*. Amman: Dâru Ğaydâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013.
- el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yakût. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Sıbt İbnü'l-Acemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- el-Hîb, Ahmed Fevzî. *Şî'ru İbni Câbir el-Endelüsî*. Şam: Dâru Sa'düddîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 2007.
- el-Himyerî, Muhammed b. Abdullah b. Abdülmün'im. *er-Ravdü'l-mi'târ fî haberi'l-ahtâr*. nşr. İhsân Abbâs. Beyrut: Müessesetü Nâsır li's-Sekâfe, 1400/1980.
- Hunt, Robyn. *Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi Uygulama Kılavuzu*. Ankara: Engelliler Konfederasyonu, 2018.
- Hüseyin, Abdürrezzak. *el-İ'âka fî'l-edebî'l-'Arabî*. Şarika: Menşûrâtü Medîneti's-Şarika li'l-Hidemâti'l-İnsâniyye, 1992.
- İbn Câbir el-Endelüsî, Muhammed b. Ahmed. *Bed'îyyetü'l-'umyân*. nşr. Abdullah Muhlis. Kahire: el-Matba'atü's-Selefiyye, 1347/1928.
- İbn Câbir el-Endelüsî, Muhammed b. Ahmed. *Dîvânü'l-Maksadî's-sâlih fî medhi'l-Meliki's-Sâlih*. nşr. Ahmed Fevzî el-Hîb. Dimaşk: Dâru Sa'düddîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1429/2008.
- İbn Câbir el-Endelüsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Hulletü's-siyerâ fî medhi hayri'l-verâ*. nşr. Ali Ebû Zeyd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- İbn Câbir el-Endelüsî, Muhammed b. Ahmed. *Nazmü'l-'akdeyn fî medhi seyyidi'l-kevneyn*. nşr. Ahmed Fevzî el-Hîb. Dimaşk: Dâru Sa'düddîn li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1426/2005.
- İbn Câbir el-Endelüsî, Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Elfîyyeti İbn Mâlik*. nşr. Abdülhamid es-Seyyid Muhammed Abdülhamid. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000.
- İbn Câbir el-Endelüsî, Muhammed b. Ahmed - Ru'aynî, Ebû Ca'fer. *Risâletâni fî's-sîreti'n-nebeviyye ve'l-mevlidi's-şerîf*. nşr. Mustafâ b. Mübârek 'Aklî. Ribat: Dâru Ebî Rakrâk li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1432/2011.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'etî's-sâmine*. nşr. Sâlim Fritz Krenkow. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. çev. Adnan Demircan. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn. *el-İhâta fî ahhâri Ğırnâta*. nşr. Yûsuf Ali Tavîl. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbnü'l-İmâd, Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. nşr. Mahmûd el-Arnaût. Beyrut: Dârü İbni Kesîr, 1413/1992.
- İbnü'l-Kâdî, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Miknâsî. *Dürretü'l-hicâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Muhammed b. Ahmedî Ebu'n-Nûr. Kahire: Dârü't-Türâs, 1391/1971.
- Kafes, Mahmut. “Ebû Hayyân el-Endelüsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- el-Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kılıç, Hulusi. “İbn Câbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Kırgız, Mustafa. “‘Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’an’da ‘Engellilik’ İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi’”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2007), 103-117.
- Kızılay, Yağmur. “H.G. Wells’in Körler Ülkesi Öyküsünde Algısal Körlük”. *Kültür Araştırmaları Dergisi* 18 (2023), 49-64. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1312987>
- Koçak, A. Yaşar. “er-Ru‘aynî ve Eserleri”. *Nüsha* 1/2 (2001), 39-54.
- Levin, Jeff. *God, Faith and Health; Exploring the Spirituality-Healing Connection*. Kanada: John Wiley & Sons, Inc, 2001.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu’t-tîb min gusni’l-Endelüsi’r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni’d-dîn İbni’l-Hatîb*. nşr. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- Mutçalı, Serdar. *el-Mu‘cemü’l-‘Arabiyyi’l-hadîs Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 2012.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu‘cemül’l-lugati’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âsira*. Âlemü’l-Kütüb, 2008.
- Reis, Özgül. “Kemal Tahir’in Köyün Kamburu Romanına Engelliliğin Sosyal Modelinden Bakmak”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2020), 160-173. <https://doi.org/10.47948/efad.788474>
- er-Ruaynî, Ebû Ca’fer. *Tırâzü’l-Hulle ve şifâ’ül-ğulle*. nşr. Recâ es-Seyyid el-Cevherî. İskenderiye: Müessesetü’s-Sekâfeti’-Câmiyye, 1410/1990.
- er-Ruaynî, Ebû Câ’fer. *Tırâzü’l-hulle ve şifâ’ü’l-ğulle li’r-Ruaynî el-Ğirnatî*. nşr. Erîc Muhammed Tayyib Hattâb. Kahire: Dârü’l-Kütüb ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 1443/2022.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi’l-vefeyât*. nşr. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ. Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/2000.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *Nektü’l-himyân fî nüketi’l-‘umyân*. nşr. Ahmed Zeki Bey. Kahire: Matbaatü’l-Cemâliyye, 1329/1911.
- Sarı, Mehmet Ali. “İbn Habîb en-Nîsâbü’rî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *et-Tuhfetü’l-latîfe fî târihi’l-Medîneti’s-şerîfe*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1993.
- Sharif, Ather vd. “Should I Say ‘Disabled People’ or ‘People with Disabilities’? Language Preferences of Disabled People Between Identity- and Person-First Language”. 23-26. Yunanistan: ASSETS ’22, 2022. <https://doi.org/10.1145/3517428.3544813>
- Sibt İbnü’l-Acemî, Ebü’l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed. *Künûzü’z-zeheb fî târihi Haleb*. nşr. Şevkî Şa’s, Fâlih el-Bekkûr. Halep: Dârü’l-Kalemi’l-Arabî, 1417/1996.
- es-Süyûtî, Celâleddin. *Buğyetü’l-vu‘ât fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nühât*. nşr. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1399/1979.
- Şeşen, Ramazan. “Câhiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şimşek, Hakkı - Şimşek, Perihan. “Geçmişten Günümüze Sosyal ve Kültürel Açından Engellilik ve İslam Dininin Engelliliğe Bakış Açısı”. *Uluslararası Çin’den Adriyatik’e Sosyal Bilimler Kongresi*, 110-116.
- et-Tabbâh, Muhammed Râgıb. *İ’lâmü’n-nübelâ’ bi-târihi Halebi’s-şehbâ’*. Halep, El-Matbaatü’l-İlmiyye., 1925.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû’âti’l-‘ulûm*. nşr. Kâmil Bekrî, Abdülvehhâb Ebü’n-Nûr. Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Hadîse, 1388/1968.

- Tokmak, Zehra Gülay. “Modern Arap Edebiyatında Engelli Bireylerin Temsili: İbrahim Nasrallah ve Kilimanjaro’nun Ruhları Romanı Örneği”. *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/1 (2025), 66-84. <https://doi.org/10.61272/duid.1632271>
- Toy, Dilek - Uysal, Bilal. “Engelli Birey Algısında Çocuk Edebiyatının Önemi - İçimdeki Müzik Örneği”. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi* 5 (2022), 43-59.
- Turan, Abdülbaki. “İbn Mâlik et-Tâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Turşak, Musa. “Kur’an’da Bedensel Engellilikle İlgili İfadelerin Tahlili”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1 (2021), 218-229. <https://doi.org/10.53442/bider.vi.987913>
- Tüccar, Zülfikar. “el-Maârif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Üstün, Koray. “Engelleri Edebiyatla Aşmak: Engelli Yazarların Türk Edebiyatı Tarihine Katkıları”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/21 (2020), 93-104. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.702914>
- Üstün, Mahmut. “Bedî‘iyyât Şiirlerinin İki Önemli İsmi: Safiyyüddin el-Hillî ve İbn Câbir el-Endelüsî”. *Nüsha* 21/53 (2021), 187-212. <https://doi.org/10.32330/nusha.998083>
- el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitâbü’l-Meğâzî*. çev. Musa Kazım Yılmaz. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014.
- WHO. *International Classification Of Impairments, Disabilities And Handicaps*. Cenova: World Health Organisation, 1980.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Avcı, Casim. “İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yazıcı, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yelçe, N. Zeynep. “Engellilik Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış”. *Engellilik Tarihi Yazıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2020. <https://doi.org/10.26650/B/AA09.2020.007.01>
- ez-Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A‘lâm*. Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1992.